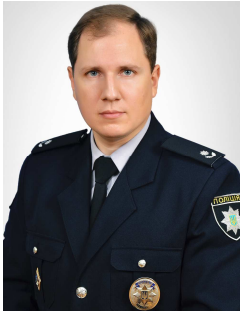

УДК 343.97

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

РЕСЕНТИМЕНТ: ШЛЯХ ВІД ЖЕРТОВНОСТІ ДО ЗЛОЧИННОСТІ

Соціальна тривожність – незмінний, а тому й нормальний атрибут розвитку будь-яких суспільств у будь-яку історичну епоху. Маючи в своїй основі страх, тривожність постає універсальним фактором генерації захисних мотивацій, установок і реакцій. Траєкторії ж захисних практик, детермінованих тією чи іншою формою танатофобії (у тому числі й у соціальному контексті), є в цілому прогнозованими з урахуванням інституціоналізованих та похідних від них форм реагування: починаючи від інститутів страхування й закінчуючи радикалізмом, акціями протесту та подальшими проявами пасіонарності за типом *Helter Skelter*. Ця обставина відкриває широкий шар кримінологічно та загальносоціально значущих проблем, зумовлених:

а) аморальним, часто злочинним використанням технологій управління соціальними страхами за моделями ресентименту;

б) неконтрольованим нарощуванням самовідтворюваного на рівні групових патернів агресивного соціального потенціалу, ненависті з дискурсивно фокусованою його розрядкою у кримінальних формах, сценарно ідентифікованих із механікою ресентименту;

в) значною елімінацією мислення з платформ суспільної дискусії (цензурування останніх ресентиментарними межами, форматами ток-шоу), інститутів освіти й науки, що є загрозою для інтелектуальної складової національної безпеки.

Політика ресентименту знищує мислення, адже репрезентує просту (спрощену) світоглядну картину з явними індикаторами ворожості – об'єктами спрямування, концентрації та підтримування ненависті. Будь-які намагання змінити парадигму, в межах якої інституціоналізуються ефективні шляхи сублімації соціальних страхів і тривожності, призводять до маргіналізації та дискримінації суб'єкта таких ініціатив. Страта Сократа – один з найбільш яскравих історичних прикладів цієї вбивчої механіки. Але далеко за прикладами ходити не доводиться: суспільно-політичний і ширше – соціокультурний ландшафт сучасної України рясно пересипано

ресентиментарними обсесями. З'ясування природи і механізму їх відтворення є важливим завданням не лише для розширення й поглиблення розуміння особливостей детермінації агресивно-насиленницької злочинності політичного спрямування, а і для забезпечення нормального демократичного процесу. *Демократія не може відбутися у суспільстві страху, ворожості й ненависті як провідних мотивацій соціальної активності.*

Водночас у правничій, кримінологічній предметній площині проблеми ресентименту осмислено явно недостатньо; питання про них якщо і порушувалися, то лише побіжно, й вони радше тяжіють до намагань функціонально обмеженої специфікації найбільш узагальнених знань про нього й до опису деяких особливостей детермінації окремих видів злочинності. Тож, наше завдання – дати науковий опис та пояснення сутності ресентименту й особливостям механізму його відтворення як кримінологічної проблеми.

Узвичаєно вважати, що вперше категорію «ресентимент» у філософському дискурсі використав Ф. Ніцше. У роботі «До генеалогії моралі» (1887 р.) мислитель визначає ресентимент як почуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною власних невдач (до «ворога»), безсилу заздрість, «обтяжливе усвідомлення марності спроб підвищити власний статус у житті чи суспільстві». Почуття слабкості або неповноцінності, а також заздрості щодо «ворога» призводить до формування особою системи цінностей, яка заперечує систему цінностей «ворога». Суб'єкт створює образ «ворога», щоб позбутись почуття вини за власну неспроможність¹.

Більше того, ресентимент як транссуб'єктний феномен виявляється самостійним джерелом подальшого ціннісно-сміслового конструювання та орієнтування в соціальному просторі. Він сприяє формуванню стрункої логіки буття, яка, яка правило, є «чорно-білою», розгортається за принципом «від зворотного», що виявляється вельми зручним для суб'єктів безструктурного управління у сфері політики. Влучними із цього приводу є інші міркування Ф. Ніцше (мовою перекладу): «Восстание рабов в морали начинается с того, что ресентимент сам становится творческим и порождает ценности: ресентимент таких существ, которые не способны к действительной реакции, реакции, выразившейся бы в поступке, и которые вознаграждают себя воображаемой местью. В то время как всякая преимущественная мораль произрастает из торжествующего самоутверждения, мораль рабов с самого начала говорит “Нет” “внешнему”, “иному”, “несобственному”: это “Нет” и оказывается ее творческим деянием. Этот поворот оценивающего взгляда – это необходимое обращение вовне, вместо обращения к самому себе – как раз и принадлежит к ресентименту: мораль рабов всегда нуждается для своего возникновения прежде всего в

¹ Ницше Ф. К генеалогии морали / пер. с нем. Ю. М. Антоновских, В. А. Флеровой. СПб. : Азбука ; Азбука-Аттикус, 2011. С. 87–89; Гольдфарб А. Ресентимент – синдром ущербной агрессивности. URL: <http://snob.ru/profile/9402/blog/84872> (дата звернення 10.02.2020); Апресян Р. Г. Ресентимент и историческая динамика морали. *Этическая мысль*. 2001. Вып. 2. С. 27–29.

противостоящем внешнем мире, нуждается, говоря физиологическим языком, во внешних раздражениях, чтобы вообще действовать, ее акция в корне является реакцией»¹. Цілком зрозумілим є алегоричний прийом із семантичною відсилкою до «моралі рабів», яка відтворюється поза контекстом однойменного історико-формаційного соціально-економічного феномену й проявляється і сьогодні.

О. Б. Фельдман визначає ресентимент як градуально посилену заздрість, що створює ту атмосферу, в якій виникають і поширюються протестні настрої різного змісту та різної спрямованості. Ресентимент, наголошує дослідник, сприяє індукції масових психозів, масової істерії і далеко не в останню чергу ксенофобії². М. Шелер же звертається до метафоричного опису ресентименту як повільно діючої отрути душі, справжньої причини перевороту в цінностях сучасної західної людини. За такої умови загрозу несе перетворення ресентименту з вузькоспецифічного (ніцшева «мораль рабів») на загальносуспільний феномен³.

Ресентимент, підкреслює О. В. Горбачова, – це довготривала психічна установка, яка є не стільки результатом повторюваних зовнішніх впливів, скільки наслідком систематичного витіснення самої можливості виходу (розрядки) «душевних порухів» та афектів (жага й імпульс помсти, ненависть, злоба, заздрість, ворожість, підступність). Це – депресивне переживання, яке неодмінно будується на внутрішньо ізольованому почутті власного безсилля. Саме надзвичайне напруження між імпульсом помсти, ненависті, заздрості та їх проявами, з одного боку, й безсиллям – з іншого, призводить до тієї критичної точки, коли ці афекти набувають «форми ресентименту»⁴. Авторка, таким чином, фактично зводить ресентимент до агресивної реакції заміщення, негативної сублімації, що в цілому не позбавлено підстав. Водночас заміщення й сублімація – категорії суть механістичні, а тому вони хоча і мають важливе значення для розуміння особливостей відтворення ресентименту, але не можуть бути вичерпними, а головне – змістовними його характеристиками.

Розширює уявлення про функціональну природу ресентименту Ф. Фукуяма, подаючи його крізь призму концепту «ідентичність». Вимога визнання своєї ідентичності, стверджує вчений у своїй праці з красномовною назвою «Ідентичність: запит на гідність та політики ресентименту» (2018 р.), є основною концепцією, яка об'єднує багато з того,

¹ Ницше Ф. К генеалогии морали / пер. с нем. Ю. М. Антоновских, В. А. Флеровой. СПб. : Азбука ; Азбука-Аттикус, 2011. С. 94.

² Фельдман О. Б. Від ксенофобії до ксенології: філософсько-антропологічний аналіз. Харків : Вид. В. В. Кудлай, 2010. С. 61.

³ Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб. : Наука, 1999; Горбачова О. В. Ресентимент як пояснювально-концептуальне поняття // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 190.

⁴ Горбачова О. В. Ресентимент як пояснювально-концептуальне поняття // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 189.

що відбувається в світовій політиці сьогодні. Загальне визнання, на якому ґрунтується ліберальна демократія, дедалі частіше піддається сумніву через більш вузькі форми визнання, що впливають з етнічної, релігійної приналежності абощо. І це – загрозлива тенденція¹. Учений, таким чином, протиставляє гідності ресентимент, формує *опозиційну бінарність у політиці ідентичності*. Цей момент є методологічно важливим. До нього я ще повернуся. Наразі ж варто розібратися з теоретичними передумовами цієї позиції.

У підґрунтя своєї аналітичної схеми Ф. Фукуяма поклав платонівську ідею тімосу. Останній, згідно з Платоном (діалог «Держава»), відображає як розумне, конструктивне начало людської активності у прагненні до визнання, так і деструктивне, агресивне (у сучасній кримінології цей аспект тімосу досліджено у контексті складових мотивації хуліганства й вандалізму), але яке, тим не менш, також репрезентує бажання визнання (бажання бути бажаним). Виходячи із цього Ф. Фукуяма небезпідставно диференціює політику ідентичності за двома напрямками (технологіями):

1) ідентичність гідності, що ґрунтується на платонівській *ізотимії* – визнання на умовах рівності (конструктивний, інституціоналізований вияв тімосу);

2) ресентимент, що ґрунтується на платонівській *мегалотимії* – прагненні до визнання виключним (фактично – до позитивної дискримінації, що також може бути інституціоналізовано).

У широко відомих працях Г.В.Ф.Гегеля, К.Маркса й О.Кожева доводиться підхоплена Ф.Фукуямою ідея про те, що взаємодія, боротьба ізотимії та мегалотимії, є визначальною для розуміння перебігу історії як історії духу. Таке міркування надало можливість низці дослідників дійти висновку про закономірності логічного руху тімосу в історії. Тімос, або прагнення до визнання, – вслід за Ф.Фукуямою наголошує М.Аркадьєв, – призводить до першої війни, в якій людина ставить на карту своє життя, йдучи на бій в ім'я тільки визнання її винятковою (мегалотимія). Завдяки цій властивості людина знаходить *свободу від страху смерті*. Той, хто переміг у правійні, ризикнувши своїм життям, стає сюзереном; той, хто здався заради збереження життя, стає васалом, прарабом. Сюзерен, ставши паном, отримав задоволення своєї потреби у надвизнанні. Але задоволення це не є повним, і в цьому – умова подальшого руху історії. Пан принципово незадоволений тим, що його визнано винятковим усього лише НЕ рівним йому рабом, а раб принципово незадоволений повною відсутністю будь-якого визнання. Це призводить до продовження людської війни². Отримавши юридичну рівність можливостей (ліквідація рабства, кріпосного права, елімінація базових елементів феодалізму), рівне визнання як абсолютна реалізація ізотимії (не останню роль у цьому русі відіграла

¹ Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. N.-Y. : Farrar, Strausand Giroux, 2018. P. 5.

² Аркадьєв М. А. Конец истории и драма открытого общества. *Сноб*. 2014. 24 августа. URL: <https://snob.ru/profile/23839/blog/80109> (дата звернення 10.02.2020)

церква), перебіг історії завершується. Далі – лише техніка і технології.

Можна було б припустити таку собі метагру, в якій сторонами протистояння є умовні епіметеїсти та прометеїсти. Епіметеїсти (в цьому контексті ними парадоксально виявляються ліберальні демократи й помірковані ліві) формують широку панораму боротьби за паритетне визнання на засадах рівності та гідності, консервуючи тим самим констатований Г. В. Ф. Гегелем, а за ним і Ф. Фукуямою кінець історії як історії боротьби за свободу та рівність. Прометеїсти ж (диктатори, квазідемократи, епігони авторитарних, тоталітарних політичних режимів) нав'язують боротьбу за відновлення історичного руху через утвердження домінантного визнання, експансію. Дійсно, можна було б так подумати, якщо не зважати на декілька суттєвих обставин. *По-перше*, декларація рівності і реальна рівність – це, як кажуть, «дві великі різниці», причому друге – утопія, принаймні «в міру», тобто у світській світоглядній системі. *По-друге*, якщо у Платона тімос – суто індивідуальна якість, феномен, що проявляється на рівні особистісної детермінованості, то у В. Г. Ф. Гегеля, О. Кожева та Ф. Фукуями – вже груповий, колективний, загальносоціальний, усеісторичний. При тому лише Ф. Фукуяма з достатньою чіткістю позначає ту гносеологічну зв'язку, завдяки якій здійснюється міжрівневий перехід аналізу та феноменологізації тімосу, – категорію «ідентичність». Але в цьому, як видається, ховається суттєва, якщо не хиба, то особливість, на яку варто зважати під час визначення співвідношення гідності й ресентименту.

Прагнення до визнання виходить з аналогічної базової потреби – у повазі (за А. Маслоу). І хоча остання й передбачає іншого суб'єкта чи певну їх кількість, тим не менш, вона принципово не може бути зведена до афіліації особистості з ними. Ідентичність же завжди є груповою (якщо, звісно, опустити деякі винятки: медитативну самоідентифікацію з усезагальним або з Ніщо і схожі практики), є феноменом і прагненням позитивної афіліації, зчеплення соціального актора із подібними до себе (за кров'ю, за територією, договором тощо). Вона виходить із потреби *приналежності* до ін-групи, а не з *демонстрації* перед групою (як перед ін-, так і перед аут-групою), як це властиво для визнання. Приналежність значно більшою мірою тяжіє до потреби *в безпеці*, адже виключення з групи, із соціальної спільноти, вигнання, особливо на ранніх, додержавних етапах суспільного розвитку, становило безпосередню фізичну загрозу; виживання поза общиною було надскладним завданням. Тож, питання ідентичності – питання безпеки, найбільш глибинні шари якої відсилають до екзистенції смерті (танатофобії) та *похідних* від неї соціальних страхів. І це – методологічно важливе зауваження, що проливає світло на дві такі обставини.

1. Як ізотимія (прагнення до визнання рівної гідності), так і мегалотимія (прагнення до визнання через домінування) на груповому рівні відтворення як фактори й індикатори ідентичності ґрунтуються на потребі й відповідній мотивації приналежності та безпеки. У цьому розумінні відмінність полягає лише у засобах досягнення безпекових цілей. Принципових сутнісних

відмінностей між ними немає (хоча, певна річ, обрані засоби також є вкрай важливими). Тому будь-які події, що відбуваються та подаються під дискурсом гідності, так само можуть бути ідентифіковані з ресентиментарними.

Політику гідності тією чи іншою мірою завжди супроводжує ресентимент. Логіка є простою:

а) гідність актуалізується лише контекстуально, коли немає належного визнання, соціальні групи (їх право на політичне самовизначення, власну державність, на свою історію, культуру, мову, церкву тощо) належним чином не оцінено;

б) стани недооціненості й невизнаності формують комплекси жертви;

в) останні будь-де та будь-коли не можуть обмежуватися виключно прагненням до «вирівнювання» чи реституції; потрібна сатисфакція (кара як мета покарання, відшкодування моральної шкоди, увіковічення пам'яті, стимулювання й одержавлення емпатії тощо) як соціалізований прояв агресії*;

г) з моменту виникнення претензій на сатисфакцію соціальних груп як таких, що піддаються (піддавались) утискам, невизнанню чи спробам знищення, виникає позитивна дискримінація, яка не елімінує, а лише посилює претензійність і ворожість та за умови непрацюючих механізмів соціальної рефлексії, політики примирення та прощення, забезпечує трансформацію гідності в ресентимент; замість «ніколи знову» – «можемо повторити», замість проєктів майбутнього – фіксація на травмах минулого, аж до інституціоналізації колективних нав'язливих станів із рясною системою маркерів страху в культурі, праві, освіті та науці.

Принцип-гасло «свобода, рівність, братерство» дуже швидко, як засвідчує історія, перетворюється на диктатуру, що подається під «соусом» гуманізму, демократії, прогресу, історичної необхідності та *безпеки*. Тому сам поділ стратегій утвердження, підтримання ідентичності на політику гідності та ресентименту, запропонований Ф. Фукуямою, варто визнати вельми умовним і таким, що може розглядатися лише як тимчасова констеляція. Фактично ж ідеться про циклічність переходів від гідності до ресентименту; питання лише у різній тривалості цих циклів для різних народів, а також у змісті та спрямованості ресентиментарних практик.

Навіть побіжний аналіз дискурсивних полів Революції гідності (вони, певна річ, не є однорідними) виявляє, що з вимогами забезпечення гідного ставлення до громадянських прав, визначення зовнішньополітичного вектору розвитку країни й усунення тирана від влади сусідять маніфести про велич у комплексі з жертвовою історією української політичної нації, колишня й трагічна героїка якої екстраполюється на сучасність (відтворюється навіть на рівні військового вітання). У цьому сенсі політика

* Тісний зв'язок між самооцінкою і гнівом є помітим в англійському слові «indignation» (обурення). «Dignity» (гідність) характеризує почуття самооцінки особистості, «in-dignation» виникає, коли хтось ображає це почуття самооцінки (Аркадьєв М. А. Конец истории и драма открытого общества. *Сноб*. 2014. 24 авг. URL: <https://snob.ru/profile/23839/blog/80109>) (дата звернення 10.02.2020).

гідності є спусковим механізмом, чинником, у низці випадків – одним із перших етапів, передтечією політики ресентименту, яка за своїми іманентними властивостями дуже швидко стає домінуючою, витісняючи стратегії й цінності паритетного визнання.

2. Гострий і перманентний ресентимент є ціною за відмову від прямої війни, за збереження миру на не вигідних умовах і неможливість симетричної відповіді агресору. І цю обставину слід визнати й зрозуміти з усією серйозністю та відвертістю. Лише так з'явиться можливість працювати з ресентиментом в українському суспільстві, знижуючи його соціально деструктивні, криміногенні ефекти.

Варто також усвідомлювати і те, що відмова від прямої війни зумовлюється цілком зрозумілим страхом перед людськими жертвами та втратою власної державності (що з них є первинним?). Так чи інакше, але це – поступки під впливом страху бути знищеним як на індивідуальному, так і на колективному рівні. І ось тут ми знову маємо звернутися до питання про ідентичність і розмежувати хоча й пов'язані, проте відмінні прояви танатофобії – особистісної (біологічної) та групової (соціальної). Перша є глибшою та, крім страху смерті, ґрунтується на страху смертності як такої. Друга – лише на потенційних чи проявлених, справжніх чи уявних загрозах особистого характеру, але які актуалізуються через загрози існуванню (в т.ч. і визнанню) групи приналежності, афіліації. І на це слід зважати під час здійснення ґносеологічного переходу від особистісного до групового рівня детермінації агресивних практик, зокрема тих, що зумовлені феноменом ресентименту. І це ще одна обставина, не врахована Ф. Фукуямою у його теоретичних викладках про природу ресентименту, що виходить з підвалин ідентичності. Остання, ще раз підкреслимо, – виключно функціональна категорія, що відсилає до безпеки особистості, її захищеності від зовнішніх загроз, але не від її природної обмеженості, не від екзистенційного страху природної скінченності та смертності.

Пасуючи перед цим відчуттям, від якого віє сирістю могильною, А. Шопенгауер маніфестує: «Нема нічого на світі вартого наших стремлень, боротьби і бажань... усі блага є жалюгідними... світ виявляється повним банкрутом, і життя – така справа, яка не окупає своїх витрат...»¹. У доповнення до цього не можна не згадати і про відповідну тональність окремої, вельми суттєвої частини творчого доробку Л. М. Толстого з його «арзамаським жахом» смертності. Він часто мав справу з очищеною субстанцією відчуття власної смертності, що буквально висмоктувала з життя будь-яку подобу сенсу².

Страх смертності – один із найбільш глибинних, що вказує на нерозривний зв'язок людини з природою; тілесність накладає на дух істотні й цілком природні обмеження. Г. Гессе із властивою нобелівському лауреатові проникливістю вказує на цю обставину міркуваннями

¹ Шопенгауер А. Мир как воля и представление. ПСС: В 4 т. Т. 2 / пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда; под. ред. Ю. Н. Попова. М.: Московский Клуб, 1992. С. 394–395.

² Зорин А. Жизнь Льва Толстого. Опыт прочтения. М.: Новое литературное обозрение, 2020. С. 108–109.

практикуючого буддиста Сіддхартхи (мовою перекладу): «Тисячі раз Сиддхартха ускользал из «я», находился в Ничто, находился в звере, в камне – неминуемо было возвращение, неизбежен час, когда он обретал себя, под солнцем или под луной, в тени или под дождём, и вновь становился “я”, и вновь терзался неотвратимостью круговорота»¹. Добре описано в мистецтві, філософії й науці найбільш фундаментальну екзистенцію незвільненної тілесності – танатофобія супроводжує всю історію людства, визначає базові чинники ірраціональної агресивності, зокрема й аутоагресивності та суїцидальності.

Вдало, по-науковому, на міждисциплінарній основі артикулював цей прояв танатофобії Е. Фромм у праці «Анатомія людської деструктивності». Дослідник пов'язав злоякісну (деструктивну) агресію з екзистенційною невірноваженістю, зумовленою ефектами *самосвідомості*, атомізованості, принципової фізичної скінченності людини. Ці положення є широковідомими, тож, немає потреби далі продовжувати цю низку надбань світової думки (наукове пізнання тут, вочевидь, сусідить із філософським, мистецьким, релігійним і містичним). Водночас варто наголосити на тому, що страх смертності не є соціальним (він зумовлюється нейрофізіологічними особливостями людини, мозковими та психічними функціями й можливостями), а тому й не може бути віднесений до питань ідентичності, зокрема і до розуміння природи ресентименту. Останній генерує агресію *виключно інструментальну*, хоча й здебільшого таку, раціональні цілі якої – лишень верхній горизонт мотиваційного комплексу; його гарно видно «неозброєним оком» через аналіз мемів, порядку денного засобів масової інформації, резонансних для доксихного мислення тем і відповідного дискурсу.

Тому агресивно-насильницька феноменологія ресентименту не має стосунку до деструктивної, злоякісної (у термінології Е. Фромма) агресії, що, тим не менш, не позбавляє її значення антропологічної константи, але лише в тому сенсі, що будь-яка ідентичність детермінує ворожість.

Ідентичність завжди породжує та породжується бінарною опозицією «ми – вони». Тому й *ресентимент є феноменом фронтирним*, але не у значенні прямої агресивної відповіді на загрози ін-групи з боку аут-групи. *Ресентимент породжується лише там, де є фальсифікація*. У цьому, власне, полягають його зміст та основне функціональне призначення як «громовідводу». Ідеться про конструювання аут-групи як доступного до сприйняття, зрозумілого об'єкту спрямування агресії, зумовленої факторами іншого порядку, основне поле відтворення яких не має прямого стосунку до відповідної аут-групи. Базою такого конструювання є дискурсивні дегуманізаційні, деперсоналізаційні практики, насичені мовою ворожнечі. Вони обов'язково підкріплюються соціальною міфологією, що розвивається й поширюється каналами та механізмами формування і

¹ Гессе Г. Сиддхартха. Путешествие к земле Востока / пер. с нем. Н. Н. Фёдоровой, Е. В. Пушкиной. М. : АСТ, 2017. С. 18.

стимулювання постпам'яті у колективно-емоційному діапазоні «жертвовність – велич». Із цього ж категоріально-емпатійного діапазону раціонально виводяться претензії на визнання, компенсації та домінування у певному просторі.

Отже, *ресентимент є соціально-психологічним феноменом, який полягає у генерації та підтриманні наративів і дискурсу ідентичності у повністю або частково сфальсифікованих умовах протистояння загрозам існування групи, що супроводжується агресивними практиками опозиційно-консолідуючого значення. Політика ресентменту – кероване й аморальне використання почуття страху перед штучно створюваними та/або інтерпретованими загрозами соціальної смерті групи (заборона використання рідної мови, відправлення релігійних обрядів, вигнання з територій тощо). Оперування такою технологією відкриває широкі можливості для зловживання з боку політичного істеблішменту, маскування своєї злочинної діяльності, легітимуючи, прикриваючи її «народною підтримкою» і таким само «народним гнівом». І ця технологія не є новою. Скільки існує держава, стільки і правителі користуються ефектами ресентименту.*

Доречними в цьому аспекті є міркування Платона, викладені у Книзі III «Держави»: «Нам слід звернути увагу й на самі ці міфи та на тих, хто береться їх розповідати, й вимагати, щоб оповідачі не гудили все те, що є в Аїді, а говорили щось добре і прихильне, бо їхня хула і не відповідає дійсності, і не приносить жодної користі для майбутніх воїнів... Тож, викреслимо, починаючи від цього вірша, всі схожі місця: *“Краще уже батраком я на ниві чужій працював би – У бідняка, що й самому скупого прожитку не досить, Ніж серед мертвих отут, що життя позбулись, панувати”*...»¹ (курсив наш – авт.). Саме до такого ракурсу проблематизації відносин моралі та природи вдався і В. Шекспір, вклавши в уста Гамлета нестерпне самовикриття (мовою перекладу):

*«...А то хто снес бы униженья века,
Неправду угнетателей, вельмож
Заносчивость, отринутое чувство,
Нескорый суд и более всего
Насмешки недостойных над достойным,
Когда так просто сводит все концы
Удар кинжала! Кто бы согласился,
Кряхтя, под ношей жизненной плестись,
Когда бы неизвестность после смерти,
Боязнь страны, откуда ни один
Не возвращался, не склоняла воли,
**Мириться лучше со знакомым злом,
Чем бегством к незнакомому стремиться!***

¹ Платон. Держава. Книга III / Діалоги Платона. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat03.htm> (дата звернення: 18.02.2020).

*Так всех нас в трусов превращает мысль,
И вянет, как цветок, решимость наша
В бесплодье умственного тупика,
Так погибают замыслы с размахом,
В начале обещавшие успех...»¹.*

У цьому мистецькому шедеврї (у сферї гуманїтаристики без звернення до мистецького наукове пізнання, як видається, є вельми обмеженим і пласким) криється глибинне розуміння того, що технології ресентименту є поширеними й історично «живучими» не лише тому, що правителі всіх часів і народів не відрізнялися моральною чистотою, а й через те, що він, ресентимент, є конвенційним інструментом, засобом раціонального, *морально прийнятного* (хоча і фальсифікованого) обґрунтування власної нездатності вжити заходів щодо підвищення статусу, покращення положення своєї ін-групи. Дійсно, легше стати великими, аніж нормальними (Л. С. Рубінштейн).

Гамлетівське «примирення зі знайомим злом» (не менш влучно висловлене у поетичному пасажі Л. С. Рубінштейна (мовою оригіналу): «Слѣз восторга не скрывая, развернув глаза назад, скажем мы: “Не надо рая, дайте нам привычный ад!”»²) вимагає раціоналізації, легітимізації відповідних актів (відмова від спротиву – як зовнішнього, так і внутрішнього, колаборація, державна зрада, укладання сепаратного миру тощо), морального виправдання й самовиправдання. У допомогу – соціальна міфологія, пропагандистські продукти, що виявляються вельми функціональними. Втім, це не звільняє суб'єктів «примирення зі знайомим злом» від станів *фрустрації*, пов'язаних із руйнацією колишніх ціннісно-світоглядних систем групової ідентичності. Фрустрація генерує агресію, яка через неможливість розрядки щодо справжньої причини зміщується на інший, доступний об'єкт, ворожість до якого підтримується, як правило, розгалуженою системою дискурсивних практик, спирається на інформаційні кампанії, що стимулюють фальсифіковані стани тривожності (через загрози ін-групі) у сконструйованих сюжетах і сценаріях діяльності. Історія (як наука і навчальна дисципліна), таким чином, набуває виключного політичного значення, а робота з постпам'ятю стає базовим напрямом внутрішньої (без)культурної (безпекової) політики.

Сам же механізм відтворення ресентименту є, таким чином, типовим, його можна описати з оперуванням аналітичною схемою фрустраційної агресії у проекції на безпекове поле приналежності (ідентичності).

Отже, *ресентимент постає технологією конструювання ідентичності через опозиційну ворожість*. При цьому політика гідності, якщо вона є елементом політики ідентичності, неодмінно призводить до ресентименту, обтяженого жертвністю, конкурентною віктимністю, позитивною, а за нею

¹ Шекспир В. Гамлет / пер. с англ. Б. Л. Пастернака. URL: <https://rustih.ru/shekspir-gamlet/> (дата звернення: 17.02.2020).

² Рубинштейн Л. С. Причинное время. М. : АСТ ; CORPUS, 2016. С. 281.

– й негативною суспільно небезпечною кримінальною дискримінацією, ненавистю та соціальною дезінтеграцією. Поруч з очевидними криміногенними загрозами ресентиментарних практик формується й небезпечна тенденція щодо загострення параметрів стану соціального неадеквату. Оскільки ресентимент спирається виключно на фальсифіковану інтерпретацію соціальної дійсності, остільки ж і відповідні наративи та мислення, що відтворюється у ресентиментарній свідомості, є абсолютно невідповідними соціальній дійсності. При тому міфологізована свідомість не піддається раціональному коригуванню, адже виникає і підтримується на основі не «раціо», а емоції, емпатії. Проникнення ж міфів в інститути соціальної пам'яті, освітні й наукові установи, у масово-комунікаційні цензи – загроза психічному здоров'ю населення й національній безпеці в цілому.

Особлива роль у цьому процесі – у відтворенні ресентименту – відводиться дискурсивним практикам і політиці стимулювання *постпам'яті*. Поки що українській кримінології мало відомо про механізми їх впливу, конкретні прояви та мутації. Вони, напевно, не в останню чергу залежать від параметрів фронтірності українського суспільства. Однак і останні не мають чіткої своєї фіксації ані в соціології, ані в кримінології. Тож, розробка цих проблем, гадаю, має становити перспективу подальших досліджень за заданим напрямом.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020.

Юрій Владимирович ОРЛОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

РЕСЕНТИМЕНТ: ПУТЬ ОТ ЖЕРТВЕННОСТИ К ПРЕСТУПНОСТИ

В статье описаны теоретические предпосылки исследования ресентимента. Выявлена и охарактеризована его природа как элемента политики идентичности и антропологической константы, особенной формой реализации потребности в принадлежности. Ресентимент определён как социально-психологический феномен, заключающийся в генерации, поддержании нарративов и дискурса идентичности в полностью или частично сфальсифицированных условиях противостояния угрозам существования группы, сопровождающийся агрессивными практиками оппозиционно-консолидирующего значения. Установлено, что механизм его воспроизводства может быть описан схемой фрустрированной агрессии.

Ключевые слова: ресентимент, агрессия, ненависть, фрустрация, замещение, фальсификация.

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

RESENTMENT: THE WAY FROM VICTIMS TO CRIME

The author of the article has described theoretical conditions of the study of

resentment. Its nature has revealed and characterized as an element of the identity policy and anthropological constant, special form of realizing the need for belonging. Resentment has been defined as a socio-psychological phenomenon consisting in the generation, maintenance of narratives and the discourse of identity in fully or partially falsified conditions of confronting threats to the existence of a group, accompanied by aggressive practices of opposition-consolidating significance. It has been established that the mechanism of its reproduction can be described by a scheme of frustrated aggression.

Key words: *resentment, aggression, hatred, frustration, substitution, falsification.*